

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р **Николай Кирилов Михайлов**, член на научно жури за присъждане на образователната и научна степен „доктор по философия” по професионално направление Философия 2.3 (Философия с преподаване на английски език) за дисертационния труд на редовен докторант Корделия Олаумни Адейлюр на тема: **„Етическа перспектива на генното инженерство и експериментирането с хора“**

Представената за становище дисертация е структурирана във Въведение, шест глави, Заключение и библиография, които са развити на 136 страници. Библиографията включва 88 източника на английски език – научни публикации и интернет източници. Дисертантът е обявил и две публикации по темата (под печат) на английски език според изискванията. Авторефератът също предава идеите на изследването, неговите основни акценти и изводи. Но има може би техническо несъвпадение между структурата на самия дисертационен труд и изложението в самия Автореферат, поне в българския му превод. Той съдържа 63 страници, изложението е аналитично и макар, както отбелязах в различна структура и последователност, отговаря на изискванията за автореферирание на дисертационен труд. Самата документация по защитата е пълна и дисертантът е предоставил всички изисквани от закона справки по нея.

Корделия Олаумни има сериозна преподавателска и изследователска биография. Интересът и към философията и етиката личи, както от курсовете които води като университетски преподавател, така и от изследванията, в които активно участва. Също така тя демонстрира траен интерес не само към проблемите на биоетиката и етическия анализ на биомедицинските технологии, но и на философските изследвания изобщо, за което доказателство е приложения списък на публикации. Те очертават широко изследователско поле – от етическото осмисляне на биотехнологиите, до философски анализ на понятието за каузалност и проблемите на индукцията. За нея етико - философският подход е успешен начин за осмисляне, посочване и възможно решаване на социални проблеми. Бързото развитие на научни области като генетиката, медицината, приложната биология и др. се появи възможност за пряка намеса чрез инструмента на технологиите в генетичния код на хората, на биологическото развитие на различните организми и дори за евентуално създаване на нов живот технологично. Тези събития поставят въпроси пред традиционните схващания за човешкото съществуване, разликата между морално и аморално, което в случая може да се изрази с дихотомията норма – патология. Етиката е хуманитарно знание и именно затова тя е повлияна от различни науки свързани, с изследванията на човека и обществото, в което живее - от социално - политически аспекти до биоетическите разсъждения – така мога да тълкувам заявените изследователски ориентации на К. Олаумни.

Представеният от дисертанта труд се отличава с широк и задълбочен научен поглед към проблеми в областта на биоетиката, професионалната медицинска етика, генното инженерство и клонирането, а също и изследователско поле, наричано напоследък поведенческа генетика, които със сигурност може да наречем етически. Заслужава да се отбележи като успех в образователен и научен план самият избор на темата, която е изключително актуална и както личи от изложението е настоящ обект на изследване не само в строго научно - биологична, но и в една широка философско – етическа перспектива на съвременното хуманитарно и научно знание. До скоро водеща роля в такъв тип изследвания принадлежеше на биолози, медици, а в областта на хуманитарните науки – може би на психолози и дори психиатри, тъй като се приемаше,

че промяната на гените обуславя промени и в човешката психика. Работата на К. Олаумни е доказателство за засилващия се, дори бих казала доминиращ интерес на етиката към проблемите на биотехнологиите, но и израз на една социална потребност. А тя се състои в нуждата от осмисляне на моралното значение на технологичните инструменти на въздействие и промяна върху човешкия геном. Както изследователката е отбелязала още в началото на своето изследване: „Безпрецедентното нарастване на теоретичното знание и технологичната мощ...заедно с ограниченията и последиците за човешкия живот и достойнство...води до необходимостта да бъде „ограничена“ прекомерността от наука и технология чрез критико – етически ангажименти на самите открития в науката и технологиите“ (с. 9 от Дисертацията). Почти 140 години са минали откакто Фридрих Мишер успява да изолира нуклеина, а вече биотехнологиите, основани на неговото откритие променят и човешкия свят и човешките отношения. Закономерно във Въведението на работата, биоетиката е определена като „интердисциплинарна област“ (с. 11 от Дисертацията), която определя „правна и етическа рамка за разрешаване на конфликтите между лекари и пациенти, както и между социалния консенсус и индивидуалните ценности“. (пак там) Макар да не съм напълно съгласен с твърдението, че една етика, дори биоетиката, може да задава правни рамки (макар че подобни идеи съществуват и в българското биоетическо знание), не може да не забележа, че според дисертанта в една такова изследователско поле въпросът за критериите за добро и зло остава открит. Което прави необходимостта от различни етически изследвания за избор от равнозначни ценности, подходи, морални дилеми, прокарането на граници на морална допустимост в тази област изключително важна. И така според Корделия Олаумни биоетиката е една интердисциплинарна област на знание, в която етическото познание се движи от първоначалния проблем за отношението „лекар – пациент“ към изграждането и на социални политики в различен институционален контекст, което наистина е невъзможно без компетентното участие на етици, лекари, юристи, социолози, биолози, психолози и т.н.

В началото на разработката си, изследователят ясно заявява основните проблеми, на които ще посвети научните си усилия. Това са „моралните проблеми, съпътстващи човешкото гено инженерство и експериментите с хора.“ (с. 12 от Дисертацията). И двете заявени теми на изследване са интересни и дори необходими за изучаване от страна на етиката в светлината на сложните избори, пред които са изправени хората като резултат от медицинската намеса в жизнените процеси . Според мен изследването се насочва към една сложна научна задача – а именно анализ на биологически и медицински технологии чрез разнообразни методи на етическото знание. При това тук К. Олаумни заявява един подход, свързан с биоетическо концептуализиране на научната основа на гено инженерството а именно – молекулата на ДНК, хранилището на генетичната информация. Вторият аспект- експериментирането, включващо участие на хора според дисертанта „винаги е представлявало в известен смисъл нормална тенденция в областта на медицината“.(с. 13 от Дисертацията). Това важи и за гено инженерството в терапевтичен план. По същия начин К. Олаумни си поставя за научна цел изясняване на биоетическия контекст на понятия като гено инженерство, биомедицински експерименти с хора, начините на тяхното провеждане и т.н. Заявените тези са ясно формулирани и се отнасят първо, до проблематизирането на гено инженерството във връзка с идеологизацията му в икономическите условия на капитализма и второ, до опита да се “просвети“ (conscientize) чрез морала и така да се създаде едно благо, което макар и не безусловно (само по себе си). Така за цел на дисертационното изследване закономерно е поставена „етическа оценка на гено инженерството и експериментирането с хора в биотехнологията.“ (с. 18 от Дисертацията).

И така пред нас е едно изследване на съвременните технологии, свързани с постиженията на приложната биология и генетика, което има за цел да осъществи квалифициран етически анализ, но и да даде морална оценка на техните проблеми. Мнозина учени смятат, че хромозомната теория за наследствеността и теорията за т.нар. генетичен код за най-великите научни открития на последните десетилетия не само в областта на биологията. Тези открития правят възможно синтезирането на гени и пренасянето им от един организъм в друг. Но генетичните знания проникват не само в биологичните науки, а и в хуманитарните и налагат необходимост от сериозен етически анализ и ако мога така да се изразя – изследване на техните нравствени параметри. Такъв анализ изисква знания не само в областта на философията на морала, биоетиката, но и на биологични факти и процеси, молекулярната биология, съобразяване със социалния и политически контекст, начина на прилагане на различни процедури и изобщо сериозна научна и изследователска подготовка, каквато дисертанта убедително показва. Затова напълно приемам, че работата освен с изследователския си характер се отличава с един критичен във философски смисъл подход.

Първа глава на дисертационния труд е посветена на описание, но и философско - етически анализ на генното инженерство и генната терапия. За изследвателя : „идеологическото схващане за генетиката като наследственост е онзи импулс, който определя големия проблем на генните експерименти - дали генетиката може да бъде полезна за целите на генетичното и социално инженерство“. (с. 21 от Дисертацията). И по нататък : „Като при всяка революционна технология, безпокойството, опасенията и моралните възражения срещу обещанията на човешкото генно инженерство изобилстват.“ (с. 15 от Автореферата). Всяка технология включително и тази основана на контрола върху гените е опит за доминация и промяна на някакви процеси и отношения, смятани за „естествени“. От гледна точка на генетиката, разбирането за наследственост лежи в основата на идеята за еволюцията (мутацията на гените, както го описва дисертанта) и от тази позиция то е важно и за други науки като изследванията на ембриологията, антропологията, биохимията, патологичните изменения в човешкия геном и т.н. Съобразно с целите на дисертацията, К. Олаумни е посветила страници на описанието и анализа на основните понятия на биологическото наследяване като гените, вътрешната им структура, кратко описание на начина на действие на ДНК, технологиите, свързани с нейното изучаване и т.н. Интересът на дисертанта тук е насочен към проблема за генно модифицираните продукти и генно модифицираните организми в областта на агро - химичния бизнес, което според К. Олаумни е противоречиво и от научна и от етическа гледна точка. По отношение на етико – социалния контекст, тези намеси в гените на различни култури води до спад в производството на традиционни за Африка продукти заради замяната им с други, които могат да бъдат добивани или дори „произведени“ в лаборатория.

Втора глава разглежда проблемите на генното инженерство и експериментите с хора. Генното инженерство е технология, която има за задача да създава организми с нови наследствени качества или преодоляване на генетични дефекти чрез манипулиране на генетичната информация на живите организми. Ключови понятия тук са манипулациите с човешката ДНК и моралните следствия от тях. В полето на изследване попадат такива технологии като генетичния скрининг, генната терапия, нейните методи и т.н. Според автора „макар генната терапия да е представяна често като нова панацея в медицината, тя ще има ограничено влияние в краткосрочен план, а нейната употреба ще бъде свързана с много практически трудности в близко бъдеще“ (с. 44 от

Дисертацията). Посочени са и заболяванията, които са податливи на лечение чрез генна терапия. С философски характер са редовете, посветени на проблема за информираното съгласие, който според докторанта „не може да бъде надценяван“ (с. 50 от Дисертацията). Важното според дисертационното изследване е да бъде осигурена „адекватна информация“, което означава че се достига до „доброволни решения“ на участниците в изследването или манипулацията. Основното понятие тук е „автономията на пациента“ (с. 51 от Дисертацията). По отношение на това понятие се разглеждат проблемите на дородовата диагностика и различните рискове, свързани с установяването на увреден плод. Анализът на Олаумни не се ограничава само с описание на различни процедури и технологии а е подплатен с философския поглед на М. Сандел, Ю. Хабермас и Дж. Ролс, за да заключи че прибръзаната забрана на генетичните манипулации не е най добрият начин на действие. Главният морален проблем е посочен основателно – възможността, която технологиите дават за тотален контрол над човешката идентичност и съответно мислене и поведение. На този интересен въпрос са посветени редове и в българското биоетическо знание. Според тях ембрионът е специален случай от гледна точка на етическото разсъждение, защото съдържа потенциал, който все още не е проявен и от тази позиция всяко действие с него трябва да си дава сметка за целите, който преследва. Дали те могат да бъдат описани като инструментални, т.е. в името на нещо външно или напротив – в името на самия него. В този смисъл е важно уточнението, което се прави - дали необходимостта от конкретни задължения и действия към другите е такава заради универсални принципи –напр. зачитане и уважение на достойнството или заради ценности – напр. ценността на живота – които ние споделяме.

Глава трета описва противоречията от следствията на генното инженерство и до родовата генна селекция в морален план. Тяхната употреба като технологии за промяна на човешката наследственост ще доведе до проява на най разнообразни ефекти – както позитивни, така и негативни. (с. 60 от Дисертацията). Обект на научен интерес на автора са много въпроси, които може еднозначно да определим като морални. Към тях се отнася генетичния скрининг по отношение на различни поведенчески диспозиции, които биха могли да се проявят хипотетично, генетичните манипулации с ембриони, проблемите на терапия със стволови клетки, т.нар. либерална евгеника и т.н. Тук е мястото, което дисертанта е отделил на новия и актуален проблем за „етиката на подобряване (на човека)“. (с. 66 от Дисертацията). Ключовия морален проблем тук отново се състои в това, че човек се оказва обект на въздействие от страна на различни медицински технологии. Дълго време, в традиционната медицина тези технологии са имали терапевтичен характер, чиято цел е била облекчаване и преодоляване на страданията. С разширяването на научното знание, тези технологии все повече навлизат в човешкото съществуване и човешкото тяло, като го медикализират и се опитват да го „подобрят“. Тази тема е нова и интересна за изследване, бих дал пример и със сравнително скоро излязъл у нас сборник на подобни трудове със заглавие „Усиленият човек“, превод от френски. Тук идеята е, че „подобриеното“, схванато като усиляване надхвърля средните за вида (в случая човек) норми за биологично и физиологично функциониране. И макар и постигано с био медицински процедури, то се различава от терапията, като променя структурата, а понякога и някои от функциите на тялото. Нещо, което в медицината дълго време се е приемало за терапевтично, вече е просто „корекция“ – на мускулите, на теглото, на височината (за което дава пример дисертанта). Процесът на медикализация, при който границата между здраве и болест се замъглява и медицинските технологии се изявява все по широко във всекидневието и

с все по малко свързани с терапевтични цели медицински процедури е изключително интересен за етическо изследване. Както и личи от настоящия труд.

Четвърта глава е посветена на различните употреби на технологии за клониране чрез използване на рекомбинантна ДНК (rDNA). Основен проблем тук е „генетично проектираното неравенство“ (с. 79 от Дисертацията). Подробно са разгледани възможностите, които рекомбинантна ДНК и употребата и в специални технологии дават на науката, бизнеса, технологиите и образованието. „Програмираната ДНК може да стане неотделима част от човешкото генетично наследство“ (пак там). Вниманието на автора отново се насочва към либералната евгеника – възглед, според който генното инженерство предлага изключително широки възможности и те спомагат, както за „подобряването“ на човешката биология, така и за създаването на т.нар. „бебета по поръчка“. Като философско – морален извод от приложението на тези технологии може да се изтъкне увеличаването на обсега на човешката свобода и от тази гледна точка те имат позитивна роля, както за развитието на прогреса в широк смисъл, така и за подобряването на човешкото благосъстояние. Това се отнася и до процеса на клониране, за който К. Олаумни разглежда различните етически аргументи, както в негова полза, така и срещу него. Описани са три подхода – технологичен, либерален и мелиористичен (с.55 от Автореферата). За разлика от аборта, който се състои в прекъсване на живот, особено според религиозните морални системи, клонирането се свързва със създаването на нов живот (с „дълбоко антропологично, социално и онтологично значение“, пак там). Дисертантът прави важно уточнение, че въпреки това, „личността не може да бъде точно копирана (replicate), защото средата и жизнения опит играят голяма роля в оформяне на нейната идентичност“ (с. 88 от Дисертацията).

Пета глава е озаглавена „Капитализъм (свободният пазар) и генното инженерство“. Проблемът, към който е насочено изследователското внимание е начина, по който се финансират биотехнологиите – „частно финансиране“ – или изобщо за онази финансова и социална основа на напредъка на биологичните и генетични науки, която е определена като „капиталистическа основа“ (с. 92 от Дисертацията). Посочена е ролята на механизма на интелектуална собственост за развитието и финансирането на изследванията в областта на новите технологии. Макар тази глава според мен да стои донякъде встрани от заявения в заглавието проблем : „етическа перспектива“, тя е интересна с това, че дава един по широк поглед върху причините за бързото развитие на такива принципно нови области на биотехнологиите като клонирането, ин витро оплождането или проблемите на компаниите, занимаващи с изследване и опити за манипулация на човешкия геном. Необходимо е може би тези проблеми да се разгледат в един по общ план, който се създава по отношение на цялото общество в неговото социално – икономическо определение, в който индивидите взаимодействат на основата на различни интереси, норми и дори правни регулации. В това намирам идеята на изследователя за отделянето на цяла глава, посветена на тези проблеми.

Шестата и последна глава на изследването е посветена на регулаторните механизми и ограничаване на евентуалните рискове, пред които ни изправя употребата на новите технологии. Подробно са разгледани различните начини, реакции и ограничения на различни водещи в научно и технологични отношения страни, както и действията на световни организации в тази насока – Световната търговска организация, Световната банка, както и спецификата на африканския светоглед по тези теми. Както заявява К. Олаумни „Традиционният светоглед, философията, обичаите и практиките на

африканците предразполагат към предпазливост по отношение на природните вещества, а оттам и по отношение на био-етичните въпроси.“ (с. 120 от Дисертацията).

Сред безспорните предимства на дисертационното изследване на К. Олаумни е сериозният етически анализ, който тя извършва на основни морални понятия като достойнство, свобода, равенство, справедливост и т.н. в контекста на технологиите, основани на генното инженерство и съвременните достижения на медицината. Това е направено в Заключението, озаглавено „Критически оценки и заключения“. Бих определил така някои от важните етически проблеми, които са намерили място в заключителната част на изследването. Може ли генът да е критерий за личност (хората да бъдат патентовани)? Може ли реалността на биогенетичното неравенство като човешки способности, здраве, физически качества да се превърне в основа на едно социално неравенство или етическа асиметрия или дори подчиняване на хора? Нарушава ли се личната неприкосновеност чрез обявяването на резултатите от биомедицинските изследвания? Има ли необходимост от генетическо тестване на различни групи от хората и какво да стане с тези с тестове с негативни резултати – те изискват ли някакво специално отношение? И най-вече – може ли чрез технологията и знанията за промяна на човешката природа, човек да промени еволюцията или поне биологичните закономерности на своето съществуване? К. Олаумни подробно е разгледала различните етически гледни точки към генното инженерство - религиозни, светски, философските позиции на Кант и Мил, Ролс, като във всяка намира аргументи за своето заключение. (с. 130 от Дисертацията). Според дисертанта „това, в което са съгласни повечето автори, е че моралният проблем е в разпределението на ползите, а не в естеството на усъвършенстванията, както и че технологията не трябва напълно да се забранява или отхвърля, а да се управлява“. (с. 51 от Автореферата). Тази по-скоро либерална (не в политически план) и утилитаристка позиция според мен е концептуализирана успешно в цялата дисертация и по-пълно съответства на съвременното състояние, както на интересувашите ни изследвания в съответната област, така и на преобладаващото мнение сред различните изследователи. За дисертанта всякакъв „род възражения обаче повдигат въпроса за вреди, причинени от злоупотребата с генното инженерство, а не за някаква негова изначална неморалност“. (с. 45 от Автореферата). Аз подкрепям тези изводи, тъй като от една страна, както личи и от Дисертацията, а от многобройни публикации, включително и български по темата, голяма част от описаните методи се прилагат вече на практика и способстват за диагностицирането на разни патологии на плода например. От друга страна, в разработката е обърнато достатъчно внимание на проблема за информираното съгласие в областта на медицинските манипулации, т.е. за възможността на човек доброволно да избира съобразно идеите си за благо, но и според собствените си възможности, което е и в основата на нравствения избор.

В заключение ще отбележа, че предложеното дисертационно изследване има всички качества и достойнства на пълноценен труд, постигнал изследователските си и научни задачи. За мен научните постижения и приноси на дисертанта могат да се очертаят в следните няколко насоки. На първо място се размишлява умело и евристично върху нравствената регулация на отношението на висококвалифицирани специалисти като лекари, генетици, практики в областта на биотехнологиите към човека в неговите екзистенциални модуси като живот, смърт, физическо здраве, физическа пълноценност. На второ място дисертанта последователно провежда тезата, че макар и да се анализират на пръв поглед технологии, свързани с развитието на биологичното инженерство или на медицината, тук става въпрос и за социални и морални проблеми –

справедливост, достойнство, свобода, избор. На трето място – изтъкването на нуждата от етическа или дори нравствено – правна оценка, там където е необходимо и се появява заплаха за човека чрез манипулиране и експериментиране, както и за допустимостта на провеждане на различни технологични действия, свързани с преднамерена промяна в гените на организмите.

Въз основа на всичко изложено по горе препоръчвам на членовете на уважаемото Научно жури да присъди на докторант Корделия Олаумни Адейлор научната и образователна степен „доктор по философия”.

Доц. д-р Николай Михайлов

11.01. 2017